

Розділ I,

*у якому йдеться про нечуване диво, що
вчинилося в Січі Запорозькій, коли її
спіткала лиха година*

1

Року Божого 1673, глибокої осені, коли вже листя впало з дерев, на Запорожжя прибилася збіса цікава кумпанія із десяти комонників, яких привів сюди бравий донський козачина Іван Міюський. Спершу їхні тіні було помічено в густому тумані біля Кодака, — мокра мла тоді морем залила Дике поле й Великий Луг, і перетомленим подорожнім здавалося, що вони їдуть уже не степом, а по морському дну, — потім вони попасли коней на березі річки Самари, де прижухла трава досі стояла в коліно, а вже звідти рушили прямісінько на Чортомлик.

Зверху верхівці скидалися на козаків, хоча зодягнуті були хто як — той у жупані, той у семирязі, ще котрийсь в овечій кожушині, Іван же Міюський був у брунатному кунтуші з широкими проймами замість рукавів. По праву руку від нього їхав на білій цибатій кобилі вельми повабний юнак у зеленому, підбитому лисячим хутром каптані й соболиній шапці-макітрі, схожій на ту, що їх носять московські царі. Тоді як інші комонники, звільна похитуючись у сідлах, дрімали, він сторожко вглядався десь у далечінь, хоч бачив не далі, як за п'ять кроків.

Разом з важким осіннім туманом стояла така потайна напружена тиша, що її боязко було полохати бодай словом чи кашлем. І все-таки молодик у лисячому каптані й шапці, схожій на перекинуту догори дном макітру, нетерпляче спитав:

— Ще далеко?

— Палицею кинути, — відповів Іван Міюський, приношуючись до сивої мли, що тривожно пахла терпким кінським потом і дьогтем. — Майже приїхали.

Та вже за мить його правиця шарпнулась до шаблі.

Недалеко й не близько, а так десь за версту від Січі перед ними зненацька вирости з-під землі три чорні вершники на високих різномастих конях — сірому, вороному й гнідому. Таких страшидл Іван Міюський зроду не бачив ні на Дону, ні серед запорожців, укупі з якими йому колись доводилося бряжчати шаблею, ні навіть у Персії, куди їх, донців, водив одчайдух Степан Разя, чия буйна голівонька полетіла з пліч на лобному місці в Москві. А в цих трьох, що вродилися з-під землі в тумані, голів... не було. Так спершу здалося Іванові Міюському, так увижалося молодикові в лисячому хутрі та всім нетягам, що їхали з ними, дрімаючи в сідлах. Тепер же вони враз широко розплющили очі й злякано, не кліпаючи, дивилися на безголових примар, що невідь-яким робом виринули перед їхнім носом. Від несподіванки всі заціпеніли, ніхто не потягся до шаблі, навіть Іван Міюський, котрий спершу звично шарпнув руків'я, відчув, як його правиця зів'яла й повисла, немов конопляна.

Чорти? Мана? Татарські песиголовці?

Заклякли не тільки люди. Коні — і ті замість того, щоб нагострити вуха, так прищулили їх, що втратили свою гордовиту подобу.

І тільки тоді, як середульший вершник на вороному жеребці явив їм свою усміхнену твар, кумпанія допетрала, що всі троє ховали свої голови в чорних каптурах-клобуках. Вони були зодягнуті в темні опанчі, схожі на куці ряси без рукавів. Глянеш — ні рук, ні голови, самі тулубища чорніють у тумані.

— Хто такі і по що йдете? — спитав середульший вершник, котрий відкинув на плечі клобук, і тепер мандрівці побачили, що в нього на в'язах є голова, вона поголена, а з тім'я набік звисає короткий козацький чуб. Був він зовсім молодий, мав тонкі, не розпушені вуса, схожі на ластів'ячі крила. Його ясні карі очі всіміхалися, але від тієї усмішки холонуло в грудях.

Іван Міюський здогадався, що вони, ці троє, потайки крутилися біля них давно, бо тепер ще гостріше у ніс йому вдарив крутий дух дьогтю. Правду кажуть старі запорожці: не лякайся того, що можеш побачити, бійся невидимого твоєму оку. Почувши козацьку мову, Іван Міюський осмілів і відповів спогорда:

— Ми донські козаки. А йдемо на Січ до кошового Сірка.

Іван був родом із Таганового Рогу, який здебільша називали Таганріг; його прізвище Міюський походило від назви річки Міус, що впадає в Азовське море, себто в Міуський лиман, де споконвіку гутірка була майже така, як на Запорожжі.

— Навіщо вам кошовий? — гостро дихнув на нього дьогтем той-таки усміхнений козак із молодими очима й тонкими, крильчатими вусами.

Іван Міюський спантеличено закліпав товстими повіками. Він раптом побачив, що допитувач уже сидить не на вороному коні, а на сірому, і його очі зовсім не карі, а сірі. Донець геть розгубився, коли його погляд

ковзнув ліворуч і він побачив, що вершник, який сидів на сірому коні, тепер опинився на вороному. Тим часом цей вершник, щоб показати мандрівцям, що він живий, не намальований, теж відкинув клобук за величезну, як добрий гарбуз, голову, стромив у зуби маленьку череп'яну люлечку, дістав трут та кресало і, вдаривши залізом об кремінь, запалив носогрійку. Гірка пахощ, перебиваючи запах дьогтю, цівкою потекла крізь вогкий туман до Івана Міюського, наче йому хтось ткнув під самісінький ніс пучок євшан-зілля.

— Навіщо нам кошовий? — перепитав донець, збираючи докупи думки, розпорошені такою чуднотою. І, щоб збити пиху прискіпливому козакові, він мовив притишено, але з неабияким натяком: — То є велика тайна. Я можу про це говорити лише з кошовим Сірком.

— Нема його, — похитав головою різноокий січовик і поськавав за вухом свою сіру кобилу.

Іван Міюський побачив, що клята коняка теж усміхається, вишкіривши великі кукурудзяні зуби, які від утіхи не вмщалися їй у роті. Тепер донець був певен, що перед ним на сірій кобилі сидить у куцій рясі-опанчі справдешній галдовник¹. Чи химородник? Чи який біс?

— А де він? — спитав Іван Міюський.

— Хто? — знов поськавав за вухом кобилу галдовник.

— Кошовий Сірко.

— А, кошовий? Не знаю. Може, в Тягині. Може, в Криму. Чи, може, в самому Стамбулі. Або разом і там, і сям, і ще десь.

— А це ж як?

¹ Чаклун, характерник. Як і химородник. (Тут і далі прим. авт.)

— Просто. Це ж вам Сірко, а не чорта рогатого хвіст!

— Коли ж він повернеться? — втрачаючи рівновагу духу, спитав Іван Міюський.

— Коли? Може, завтра, може, через тиждень, а може, й через місяць. Повоює бусурменів і вернеться.

— А наказний є?

— Є, — сказав галдовник. — Як же без наказного? Ніяк!

— Веди нас до нього, — попросив Іван Міюський. Він уже здогадався, що перед ним Сіркові пластуни-вивідувачі, котрі, видно з усього, не спускали їх, донців, з очей, починаючи від Кодака.

— І до наказного не можна, — сказав галдовник, дивлячись одним оком на Івана Міюського, а другим на юнака в зеленому, підбитому лисячим хутром каптані. Око, яким він дивився на Івана, було ще сірим, а друге вже світилося зеленцем.

— Як — не можна? — з досадою спитав донець. — Наша тайна буде великим скарбом не тільки для Запорожжя! Якщо ви нас не приймете, Сірко вам цього не подарує.

— Не в тому річ, — мовив галдовник, з цікавістю приглядаючись до молодика в лисячому каптані.

Був той справді милий з лица, трішки смаглявий, трішки довгобразий і в міру рум'яний — саме стільки, як личить підпарубкові, котрий ще не голився. Він весь час мовчав, але, боячись прогавити бодай слово, вуха тримав настобурчені. Тому в око відразу впадав його, можливо, єдиний гандж — праве лапате вуха було вдвічі більше за ліве. Воно навіть заворушилася, коли Іван Міюський спитав із прикрістю:

— То в чому ж причина? Чому нам не можна зайти до Коша?